

ULUSLARARASI HUKUKTA TERÖRİZM

Arş. Gör. Murat SARAÇLI*

Özet:

Bu çalışmada terörizm olgusunun özellikle 11 Eylül 2001 saldırılarının ardından değişen doğası ve ortaya çıkardığı yeni tehdit algılamaları üzerinde durulmaktadır. Bu çerçevede uluslararası hukuk alanında terörizmin önlenmesine yönelik yapılan çalışmalar değerlendirilmekte ve terörizmin siyasi boyutundan kaynaklanan bir takım sorunların, uluslararası hukuk alanındaki çalışmalarını nasıl sekteye uğratmakta olduğu sorusuna cevap aranmaktadır. Terörizm olgusunun meşru müdafaa hakkı üzerindeki etkileri ve insan haklarının korunması sorunsalı ile terörizmle mücadele arasındaki girift ilişki de bu çalışmada ele alınan diğer konu başlıklarıdır.

Anahtar Kelimeler:

Terörizm, Uluslararası Hukuk, Meşru Müdafaa Hakkı, İnsan Hakları, 11 Eylül 2001 Saldırıları.

Abstract:

In this study, emphasis is put on the nature of terrorism fact, which has changed especially after the September 11, 2001 attacks and on the new threat perceptions it has created. Within this framework, studies that are carried out aimed at preventing terrorism in the field of international law are assessed and an answer is sought to the question of how certain problems, caused by the political dimension of terrorism, disrupts studies in the field of international law. Impacts of the terrorism on the right of self-defense and the entangled relation between the problematic of maintaining the human rights and struggle with terrorism are other titles discussed in this study.

Keywords:

Terrorism, International Law, Right of Self-Defense, Human Rights, September 11, 2001 Attacks.

* Arş. Gör., Gazi Üniversitesi İ.İ.B.F. Uluslararası İlişkiler Bölümü.

Giriş

Bir olgu olarak ele alındığında insanlık tarihi kadar eski olduğu ve insanoğlunun siyasi örgütlenmesine paralel bir gelişim gösterdiği görülen terörizmin, özellikle ABD’de gerçekleşen 11 Eylül terör olaylarından sonra devletlerin ve uluslararası örgütlerin daha fazla gündemine geldiği aşikardır. Tüm uluslararası kamuoyunu şok eden bu saldırı sonrasında hegemon konumundaki ABD’nin ilk olarak Afganistan’a ardından da Irak’a yönelik gerçekleştirdiği askeri operasyonlar, uluslararası hukuk açısından terörizmin ne olduğu ve terörizmin önlenmesi konusunda uluslararası hukuk alanında tüm devletleri bağlayıcı genel nitelikli bir hukuk metninin olmayışı sorunlarının taşıdığı önemi bir kez daha tartışılır hale getirmiş ve bu konuda ciddi adımlar atılması gerekliliğini gözler önüne sermiştir. Nitekim Birleşmiş Milletler (BM) Güvenlik Konseyi’nin aldığı 1368 sayılı kararın yorumuyla terörist saldırılardan ciddi şekilde mağdur olmuş devletlerin teröristleri barındıran, destekleyen veya onlara tolerans gösteren başka devlet ülkelerine karşı silahlı kuvvet kullanmalarını “meşru müdafaa” hakkına dayandırabileceklerinin ve 11 Temmuz 2002’de toplanan Avrupa Birliği (AB) Bakanlar Konseyi’nin de insan hakları ve terörle mücadele konusunda kaleme alınmış ilk uluslararası hukuk metni olan “İnsan Hakları ve Terörle Mücadele Hakkındaki İlkeler” kararını kabul etmiş olmaları; uluslararası hukuk alanında terörizmin önlenmesine yönelik gerekli adımların atılmaya başlandığını bizlere göstermektedir. Bu noktada özellikle devletlerin farklı terörizm tanımlarından uzaklaşarak, ortak ve genel bir tanım üzerinde mutabakata varmaları konusu yaşamsal önemini devam ettirmektedir ki ancak bu olduğu takdirde terörizmin uluslararası alanda işbirliği çerçevesinde etkisizleştirilmesi mümkün olabilecektir.

Bu varsayımlar üzerine oturtulan makalenin birinci bölümünde ilk olarak terörizmin etimolojik anlamı üzerinde durularak, kavramın ortaya çıkış süreci ve de tarihçesi ortaya konulmaya çalışılacaktır. Bu çerçevede siyasi bir kavram olarak Fransız Devrimi ile ortaya çıkan terörizm olgusunun ilerleyen dönemde nasıl devletlere yönelik bir tehdit unsuru haline geldiği ve uluslararası bir boyut kazandığı konusu ele alınacak ve 1926’da Romanya’nın Milletler Cemiyetine sunduğu ‘Terörizmin Bastırılmasının Evrenselleştirmesi İçin Uluslararası Sözleşme’ önerisi ile ilk defa uluslararası hukukun gündemine gelen terörizmin bugünlere uzanan siyasi ve hukuksal tarihçesi incelenecektir. Birinci bölümün son kısmında ise günümüzde yaşanan terörizmin kavramsal bir sınıflandırmasına yer verilecek ve bu kapsamda ülke içi terörizm, uluslararası terörizm, uluslararası terörizm, devlet terörizmi, devlet destekli terörizm, etnik ve siber terörizm olgularının ne anlama geldikleri üzerinde durulacaktır.

Çalışmanın ikinci bölümünde ise ilk olarak uluslararası hukukta terörizmin tanımlanmasına yönelik çalışmalar üzerinde durulacaktır. Uluslararası hukuk alanında henüz tüm devletlerin kabul ettiği genel bir terörizm tanımlamasına ulaşılamamış olup, özeld devletlerin bu konu ile ilgili yasalarında genelde ise uluslararası örgütlerin çeşitli sözleşme ve antlaşmalarında geçen terörizm tanımlamaları mevcuttur. Bu bölümün ikinci kısmında ise neden tüm devletleri bağlayıcı genel bir terör tanımına ulaşılamadığı konusu ele alınacak ve bu farklı terörizm tanımlarının ortaya çıkardığı çeşitli sorunlar üzerine yoğunlaşılacaktır. Ardından terörizm konusunda Birleşmiş Milletler tarafından kabul edilmiş uluslararası sözleşmeler ile Afrika Birliği Örgütü ve Amerikan Devletleri Örgütü gibi bölgesel örgütlerin kabul ettiği bölgesel sözleşme ve antlaşmalar ismen ortaya konularak, tüm bu antlaşma ve sözleşmelerin genel özellikleri incelenecektir. Bölümün son iki kısmında ise terörizm ile meşru müdafaa hakkı ve terörizm ile insan hakları arasındaki ilişki incelenecek ve terörizmin boyutları bakımından milat kabul edilen 11 Eylül olaylarının bu ilişkilere etkisinin değerlendirilmesi ile de çalışmanın ikinci ve son bölümüne nokta konulacaktır. Makalenin genel bir değerlendirilmesinin yapılacağı sonuç bölümünde ise terörizm konusunda uluslararası hukuk alanında geleceğe yönelik atılması gerekli adımlar üzerinde bir takım çıkarımlarda bulunulacak ve bu çıkarımların gerçekleştirilebilirliği konusu tartışılacaktır.

I. Terörizmin Kavramı, Tarihçesi ve Türleri

Bu bölümde ilk olarak terörizmin etimolojik anlamı üzerinde durularak, kavramın ortaya çıkış süreci ve de tarihçesi ortaya konulmaya çalışılacaktır. Bu çerçevede siyasi bir kavram olarak Fransız Devrimi ile ortaya çıkan terörizm olgusunun ilerleyen dönemde nasıl devletlere yönelik bir tehdit unsuru haline geldiği ve uluslararası bir boyut kazandığı konusu ele alınacak ve 1926'da Romanya'nın Milletler Cemiyeti'ne sunduğu "Terörizmin Bastırılmasının Evrenselleştirmesi İçin Uluslararası Sözleşme" önerisi ile ilk defa uluslararası hukukun gündemine gelen terörizmin bugünlere uzanan siyasi ve hukuksal tarihçesi incelenecektir. Birinci bölümün son kısmında ise günümüzde yaşanan terörizmin kavramsal bir sınıflandırmasına yer verilecek ve bu kapsamda ülke içi terörizm, uluslararası terörizm, uluslararası terörizm, devlet terörizmi, devlet destekli terörizm, etnik ve siber terörizm olgularının ne anlama geldikleri üzerinde durulacaktır.

A. Terörizm'in Ortaya Çıkış Süreci ve Tarihçesi

Etimolojik olarak terör kelimesinin kökeni Latince korkutmak, ürkütmek veya sindirmek anlamlarına gelen "terrere" kelimesidir. Bir olgu olarak terörizm, uygarlık tarihi kadar eskidir ve insanoğlunun siyasi örgütlenmesine paralel olarak

gelişmiştir¹. Günümüzde terör, ya bireylerin devlet düzenine karşı eylemleri, ya da devletin bireylere uyguladığı şiddet politikası şeklinde kavranmaktadır ki, her iki kavrayış da devlet eksenslidir. Terörün siyasi bir terim olarak Fransız Devrimi ile beraber ortaya çıkışı ve XIX. yüzyılda Fransız devriminin ihraç ettiği ulus-devlet modelinin Avrupa’da yaygınlaşması ile terörizmin yükselişinin koşutluk göstermesi, bu saptamayı teyit etmektedir. 1789 Fransız Devrimini izleyen 1793 Konvansiyon döneminde jakoben yönetimce uygulanan sistematik şiddet politikası, siyaset ve hukuk alanlarında “terörizm” kavramının doğmasına yol açmıştır. Terörün vatanperverlikle eşanlımlı tutulduğu bu dönem boyunca, binlerce Fransız giyotinle idam edilmiş ve binlercesi de hapsedilerek işkenceden geçirilmiştir. Terör dönemi sona erdiğinde, bu kelime artık utanç ve rezaleti çağrıştırır bir konuma gelmiştir².

Günümüz çağdaş terörizmi, geçmişin siyasi şiddet uygulamalarının bugünün şartlarına ve imkânlarına uyarlanmış bir görünümünden başka bir şey değildir. Bununla beraber, iletişim ve silah teknolojilerinde gerçekleşen yenilikler, terörizmin boyutunu öngörülemez bir düzeye taşımıştır³. XX. yüzyıldan itibaren terörizm, sadece milli düzeyde değil, uluslararası düzeyde de sarsıcı bir boyut kazanmış ve hatta siyasi gelişmeleri belirleyici rol oynamıştır. Bu yüzyılda dünya haritasını en fazla değiştiren olayın, yani I. Dünya Savaşı’nın bireysel bir uluslararası terörizm vakası ile tetiklendiğini hatırlamak gerekir. Şüphesiz, I. Dünya Savaşı’na yol açan tek olgu, 28 Haziran 1918’de Arşidük Ferdinand’ın Saraybosna’da bir Sırp milliyetçisi tarafından katledilmesi değildi. Ama bu örnek şunu gösteriyor: Terörizm kendi başına savaş çıkarmak için yeterli olmasa bile, en azından barışı engelleyecek güçtedir⁴.

Önceleri bütün iç hukuklarda yer almayan terör suçları, olayların zorlamasıyla ceza kanunlarına da girmiştir. Uluslararası hukukun terörizme ilgi göstermesi de, terör eylemlerinin uluslararası boyut kazanması sebebiyledir. 1926’da Romanya’nın Milletler Cemiyetine sunduğu ‘Terörizmin Bastırılmasının Evrenselleştirmesi İçin Uluslararası Sözleşme’ önerisi, olaylar zorlayana kadar dikkate alınmamıştır⁵. 1934’te Yugoslav Kralı Aleksandr ve Fransa Dışişleri Bakanı Barthou Marsilya’da Hırvat milliyetçilerce gerçekleştirilen bir suikaste kurban gitmişlerdir. Bu olaya tepki olarak Milletler Cemiyeti, önce bir kararla terör faaliyetlerinin bastırılmasına ilişkin

¹ Faruk ÖRGÜN: **Küresel Terör**, (İstanbul: Okumuş Adam Yayınları, 2001), 13.

² Ercan ÇİTLİOĞLU: **Gri Tehdit Terörizm**, (Ankara: Ümit Yayıncılık, 2006), 82.

³ Cemal GÜZEL: “Korkunun Korkusu: Terörizm”, **Silinen Yüzler Karşısında Terör** içinde, (der.) Cemal GÜZEL, (Ankara: Ayrac Yayinevi, 2002), 15-16.

⁴ Emre ÖKTEM: **Terörizm, İnsancıl Hukuk ve İnsan Hakları**, (İstanbul: Derin Yayınları, 2007), 15-16.

⁵ Ercan ÇİTLİOĞLU: **a.g.e.**, 88-89.

uluslararası hukuk kurallarının günümüzde bu konuda etkin uluslararası işbirliği sağlayacak ölçüde sarih olmadığını tespit etmiştir. Ardından ise Belçika temsilcisi Wiart'ın başkanlığında bir komite oluşturulmuş ve komitenin çalışmaları sonucunda hazırlanan sözleşme taslağı, Kasım 1937'de Cenevre'de toplanan hükümetler arası konferansa sunulmuştur. Konferans, 16 Kasım 1937'de "Terörizmin Önlenmesi ve Bastırılmasına İlişkin Cenevre Sözleşmesi" ni kabul etmiştir. Sözleşme, terörizmi şöylece tanımlamaktadır: "Bir devlete yönlendirilen ve belli kişilerin ya da kişi gruplarının veya genel kamuoyunun zihninde terör hali yaratmaları hedeflenen ya da hesaplanan suç eylemleri". Bu tanım, dar, bulanık kapsamı, totolojik niteliği (terörizmi, terör kelimesini kullanarak açıklaması) ve tanımdan ziyade bir tasvire benzemesi sebebiyle eleştirilmiştir. Tanımda yer alan "suç" kavramı bir devletten diğerine değişiklik gösterebilmektedir. Tanımda dikkat çekici bir diğer husus şudur ki, sadece bireylerin devlete yönelik eylemlerini kapsamakta, bireylere yönelik devlet terörüne değinmemektedir. Bu Sözleşme asla yürürlüğe girememiştir. Sözleşme'nin yeterli onay sayısına ulaşmamasının gerekçeleri arasında; suç oluşturan eylemlerin yeterince sarih bir biçimde tanımlanamamış olması, bazı devletlerin hukuk sistemlerinin yabancı devlet ülkesinde işlenen suçları cezalandırmaya müsait olmaması, anayasal sorunlar ve nihayet II. Dünya Savaşı'nın başlaması gösterilmektedir. Bununla beraber, yürürlüğe giremeyen bu Sözleşme'nin, ceza hukukunda birlik sağlanmasına, devletlerarası işbirliği ve dayanışmaya bir ölçüde katkıda bulunduğu inkâr edilemez⁶.

II. Dünya Savaşı'nı izleyen dönemde terörizm önem ve yoğunluk kazanmaya başlamıştır. II. Dünya Savaşı sonucunda Almanya, Fransa ve İngiltere gibi eski "Düvel-i muazzama" bitkin düşerek sahneyi savaşın asıl galiplerine bırakmış; uluslararası siyaset böylece Avrupa-merkezli olmaktan çıkarak dünya ölçeğinde iki kutbun çatışma alanına dönüşmüştür. ABD ve Sovyetler Birliği'nin sahip olduğu nükleer cephanelik, sadece birbirlerini değil, tüm gezegeni yok edebilecek güçte idi. Bu nedenle, bu iki süper güç, nükleer savaşa doğru tırmanabilecek klasik silahlı çatışmalara girişmek yerine, aracı örgüt ve devletler kullanmak, onlara askeri destek sağlamak, gizli operasyonlar yürütmek gibi daha az risk taşıyan dolaylı yöntemlere başvurmayı tercih etmişlerdir. İki kutbun yanı sıra, bir "Üçüncü Dünya" kavramının ortaya çıkışıyla terörizm gerçek bir dış siyaset aracına dönüşmüştür. Kızıldordu'nun ve Amerikan nükleer silahlarının varlığı nedeniyle Avrupa aşırı tehlikeli bir çatışma bölgesi haline gelince, terörizmin faaliyet alanı sömürge güçlerinin çekilmekte

⁶ Emre ÖKTEM: a.g.e., 17-18.

olduğu Ortadoğu, Afrika ve Asya'ya kaymaya başlamıştır. Terörizm ile bağımsızlık mücadeleleri arasındaki karmaşık ilişki de bu dönemde öne çıkmıştır⁷.

1960'lardan itibaren terörizm, uluslararası çalkantılara paralel olarak ivme kazanmıştır. Terörizm teriminin siyasi jargonda yoğun olarak kullanımı da bu döneme rastladığı gibi, daha önceleri pek bilinmeyen yolculardan biri tarafından uçak kaçırma gibi yöntemler de bu dönemde kullanılmaya başlanacaktır. 1960'larda terörizmin tırmanmasına sebep olan olgulara değinilecek olursa; konvansiyonel silahlarla başlayacak bir çatışmanın nükleer savaşa dönüşmesinin yüksek bir ihtimal olduğu iyice anlaşılmıştır. Sömürgeciliğin tasfiyesi (*decolonialism*) hemen hemen tamamlanınca ortaya çıkan yeni devletler, hazırlıklı olmadıkları sorunlarla karşılaşmışlardır. Sömürgeci güçler tarafından baskı yoluyla kontrol altında tutulan azınlıklar, yine bu güçlerce keyfi olarak tespit edilmiş sınırlar gibi problemler sonucunda gerilla çatışmaları, düşük yoğunluklu savaş ve kaçınılmaz olarak terörizm olgularıyla karşılaşmıştır. Nihayet, 1960'larda, insan hakları söylemi Batı demokrasilerine hâkim olmuş ve her bir yurttaşın hakkını en yüce değer olarak kabul ettirmiştir. Totaliter rejimlerin aksine demokrasiler rehine alma vakaları karşısında hassasiyet gösterirler ve teröristler bu yolla taviz koparabilirler, 1960'lar, aynı zamanda yoğun siyasi şiddet olaylarına sahne olmuştur. Vietnam Savaşı 1960'ların başında başlamış, 1963'te Başkan Kennedy, 1967'de Che Guevara, 1968'de Martin Luther King öldürülmüş, Filistin Halk Kurtuluş Cephesi, Baader-Meinhof çetesi, Geçici İrlanda Kurtuluş Ordusu, Japon Kızıl Ordusu ve italyan Kızıl Tugayları'nın faaliyetleri tırmanışa geçmiştir⁸.

Latin Amerika'daki Tupamaros'lar ya da Ortadoğu'da Filistin Kurtuluş Örgütü gibi siyasi hareketlerin taktik değiştirip konvansiyonel askeri çatışma ve gerilla savaşını bırakarak şehir içi eylemlere yöneldiği 1970'lerde "yeni terör çağı"ndan söz edilmeye başlanmıştır⁹. Artık terör, uluslararası gündemin öncelikleri arasında yer alacaktır. Bir Japon intihar timi tarafından Tel Aviv-Lod havaalanına gerçekleştirilen baskın, Münich Olimpiyatları baskını ve bombalı mektup eylemleri, 1970'lerin öne çıkan uluslararası terör eylemlerini oluşturmaktadır. Uruguay, Brezilya, Arjantin ve Kolombiya gibi Latin Amerika ülkelerinde 1960'ların sonuna doğru tırmanan terörist ve gerilla faaliyetleri, 1970'lerde yüzlerce can alacaktır. Sol eğilimli bu hareketler genelde geri teperek arzulanan sonucun tam tersini doğurmuş ve sağcı, askeri

⁷ Türkiye Barolar Birliği: **Türkiye ve Terörizm**, (Ankara: Türkiye Barolar Birliği Yayınları, 2006), 4-7.

⁸ Faruk ÖRGÜN: 14-15; Türkiye Barolar Birliği: **a.g.e.**, 7.

⁹ Sait YILMAZ: **21. Yüzyılda Güvenlik ve İstihbarat**, (İstanbul: Alfa Yayınları, 2006), 501-502.

diktatörlüklerin iktidarda kalmalarını sağlamıştır. Avrupa ve Japonya'da faaliyet gösteren terör grupları da kapitalizmi tarihe gömmeye hedefine ulaşamamışlardır. Aynı dönemde, hayal kırıklığına uğramış milliyetçilikle sosyalist idealleri kaynaştıran İrlanda Cumhuriyet Ordusu (IRA), Bask Euzkadi Ta Askatasuna (ETA) ve pek çoğu Filistin Kurtuluş Örgütü (PLO) bağlantılı Filistinli gruplar, siyasi amaçlarına ulaşmayı başaramasalar bile seslerini duyurmayı başarmışlardır.

Kimi terör gruplarının, İsrail'e karşı FKÖ'nün yürüttüğü mücadele ile özdeşleştirilerek İsrail-Filistin çatışmasının uluslararası terörizm problematiğine damgasını vurması ve bazı devletlerin terör örgütlerini dış politikalarında araç olarak kullanmak üzere destekledikleri iddialarının yoğunlaşması da bu döneme rastlar. Üçüncü Dünya ülkelerince ulusal kurtuluş hareketlerine gösterilen dayanışma nedeniyle, 1970'lerin başında ortaya atılan, terörizmin bastırılmasına ilişkin bir uluslararası anlaşma hazırlanması projesinin siyasi açıdan imkânsız olduğu ortaya çıkmıştır. Aynı dönemde, bölgesel bağımsızlık hareketleri ile özellikle öğrenci çevrelerinde yaygınlaşan sınırötesi devrimci ideoloji arasında bağlantılar kurulacaktır¹⁰. 1980'lerde ise, Sovyet diplomatlarının Orta Doğu'da kaçırılmaya başlanmasıyla beraber uluslararası toplumun teröre bakışında yeni eğilimler belirir. Bu dönemde, Birleşmiş Milletler kararları, terörün hiçbir saik sebebiyle hoş görülemeyeceğine açıklık getiren hükümler içermeye başlar. Soğuk Savaş'ın sonlarına doğru, Gorbaçov yönetiminin, Orta Doğu'daki radikal gruplara askeri ve mali desteğini çekmesiyle beraber bu eğilim, ivme kazacak ve Birleşmiş Milletler Genel Kurulu, koşullar ne olursa olsun terörizmi mahkûm eden kararlar almaya başlayacaktır. 1980'lerin ses getiren terör eylemleri arasında Tahran'daki ABD büyükelçilik ve konsolosluk personelinin rehin alınması (Kasım 1979-Ocak 1981), 847 uçuş sayılı Amerikan uçağının ve İtalyan Achille Lauro gemisinin kaçırılması (1985) ve Lübnan'da çok sayıda kaçırma olayı örnek gösterilebilir. ABD Dışişleri Bakanlığı'nın raporlarına göre 1975-1985 yılları arasında yaklaşık 5000 uluslararası terör olayı kaydedilmiş, ölü sayısı 1983 yılında 720 rakamına ulaşmıştır. 1980'lerde, aynı zamanda Guatemala, Uganda, Güney Afrika, Doğu Timor, Şili, Kamboçya vb. ülkelerde yoğun devlet terörü uygulamaları kaydedilmiştir¹¹.

11 Eylül 2001 ise, terörizmin boyutları bakımından bir dönüm noktası oluşturmaktadır. Bu tarihten önce, terörizm eylemlerinin çoğu konvansiyonel patlayıcıların kullanımından ibaret kalmış ve bunların en ölümcül olanlarında bile

¹⁰ Ercan ÇİTLİOĞLU: a.g.e., 92-95.

¹¹ Sait YILMAZ: a.g.e., 502-504; Emre ÖKTEM: a.g.e., 22-23.

ölü sayısı yüzölçümü rakamları aşmamıştır. Artık terörizmin hem nicel (kantitatif) hem de nitel (kalitatif) bir sıçrama gerçekleştirdiği söylenmektedir. 11 Eylül'den itibaren "Süperterörizm" ya da "Kıyamet terörizm"nden söz edilmesine yol açan hususların arasında; terörist örgütlerin eşzamanlı saldırı yeteneği, saldırıların teknik açıdan mükemmelliği, failerin kendi ölümlerine gidişlerindeki kararlılık, ekonomik ve askeri hedeflerin (Dünya Ticaret Merkezi ve Pentagon) seçiminde gözetilen simgesellik, sivil uçakların kaçırılarak birer kitle imha silahına dönüştürülmesi ve akabinde daha korkunç (örneğin nükleer, kimyasal, biyolojik) kitle imha silahlarıyla saldırı beklentisi, olayların bütün trajik boyutuyla derhal medyaya yansıtılması sayılabilir.¹¹ Eylül saldırıları, terörizm ile uluslararası insan hakları hukuku arasındaki ilişki bakımından da bir dönüm noktası oluşturmaktadır. Zira önceleri anti-terör operasyonları daha ziyade ulusal düzeyde cereyan etmişken, 11 Eylül'den sonra "terörle savaş" ulusal sınırları aşan bir boyut kazanmıştır¹².

Anlatılanları özetleyecek olursak, terörizm modern bir olgudur ve Fransız Devrimi'nin oluşturduğu fikri yapının üzerine Sanayileşme Devrimi ve beraberinde gelen iletişim, ulaşım, teknoloji vb. alanlardaki gelişmeden beslenerek hayat bulmuştur. Söz konusu alanlardaki gelişmeler arttıkça ve yeni boyutlar kazandıkça terörün de yeni boyutlar kazanması kaçınılmaz olacaktır. Terörün yerel düzeyden ulusala, buradan bölgeleşe, buradan uluslararası alana ve küresel düzleme geçişi bahsedilen değişimlere paralel olarak yaşanacaktır. Uluslararası siyasi, ekonomik ve diğer sistemler ne kadar hassas ve kırılabilir olur, karmaşıklık ne kadar artar ise teröre daha fazla açık olacaktır.

B. Terörizm Türleri

Günümüz dünyasında görülen terörizm eylemleri çok farklı amaçlar, hedefler, ideolojiler taşımakta ayrıca çok değişik coğrafyalarda ortaya çıkmaktadır. Bu açıdan terörizmin sınıflandırılması konusu yazarlara göre farklılık göstermekte ve genel kabul görmüş bir sistematik kullanılması mümkün olmamaktadır. Bu gerçekliğe rağmen yine de terörizmi bazı adlar altında sınıflandırabiliriz. Bunlar:

1. Ülke İçi (Ulusal) Terörizm: Ulusal terörizm tek bir devlet içinde sınırlı kalan ve yabancı bir unsur, ilişki veya katılımın söz konusu olmadığı sistematik şiddettir. Bu yönü ile ulusal terörizm uluslararası terörizme çok benzemektedir. Bu ikisi arasındaki en önemli farklılık, ulusal teröristlerin eylemlerini bir ulusun vatandaşlarına karşı yönelmeleridir. Uluslararası terörizm gibi ülke içi terörizm de herhangi bir hükümet

¹² Meryem DOĞAN: "11 Eylül Saldırılarının 5. Yıl Dönümünü Nilgün Gürcan İle Tartıştık", (Nilgün Gürcan ile yapılmış röportaj), <http://www.usakgundem.com/makale.php?id=254>, (12 Şubat 2007), (erişim tarihi: 02.05.2007).

tarafından doğrudan desteklenmez. Ancak, tarihsel olarak ülke içi terörizmi pür bir durumda bulmak çok zordur. Böyle bir durum ancak teorik olarak mümkündür¹³.

2. Uluslararası Terörizm: Uluslararası terörizm kavramı, 1960'lardan bu yana artan şiddet eylemlerinin devletlerarası bir boyut kazanması sonucu, uluslararası ilişkiler disiplininde yer bulmuştur. Uluslararası terörizm, “içeriği ve tekrarı uluslararası sonuçlar doğuran terörist faaliyetler” olarak tanımlanmaktadır. Ancak terörün uluslararası niteliği bununla sınırlı kalmamaktadır. Bir yabancı devletin ya da bir uluslararası örgütün politikasını etkilemek üzere gerçekleştirilen şiddet eylemleri de uluslararası nitelik taşımaktadır. Bunun yanı sıra, bir ya da birden fazla devletin desteğini alarak terörist eylemlerde bulunulması durumu da aynı çerçevede değerlendirilmektedir. Yabancılar veya yabancılar ait hedeflere yönelen terörizm de uluslararası boyutludur. Uluslararası terörizm, belirli siyasal, sosyal ve ekonomik çıkarlar sağlamak için insan hayatlarını, iç sosyal dinamikleri, uluslararası barış ve

güvenlik ortamını, devletlerin barışçıl ilişkilerini, iç işlerini, anlaşmazlıkların barışçıl yollarla çözümünü, iç hukuku ve uluslararası hukuku hedef almaktadır. Devletlerin ikili ve karşılıklı ilişkilerinde olumsuz etki yaratarak ve çözümlenmesi yıllar süren anlaşmazlıklar doğurmaktadır. Devletlerin diplomatik ilişkilerini ve temsilcilerini hedef seçerek ilişkilerin gelişimini ve devletlerin birbiriyle iletişimini tehdit etmektedir¹⁴.

3. Uluslarötesi Terörizm: Küreselleşme süreci ile birlikte devlet-dışı aktörlerin uluslararası ilişkilerde daha fazla rol almaları beraberinde, özellikle 1970'li yıllarda, bu aktörlerin uluslararası düzeydeki şiddet eylemlerine karışmaları gerçeğini getirmiş ve bu gerçeklik “uluslarötesi terörizm” kavramı ile ifade edilmiştir. Buna göre uluslarötesi terörizm, herhangi bir şekilde devletin bir müdahalesi olmaksızın, devlet-dışı aktörler tarafından gerçekleştirilen terörist eylemleri ifade etmektedir. Bu çerçevede uluslarötesi terörizmi, uluslararası terörizmden ayıran en önemli fark, terörist örgütler tarafından gerçekleştirilen operasyonların her hangi bir devlet tarafında yönetilmemesi ya da kontrol edilmemesidir¹⁵.

4. Devlet Terörizmi: Devlet terörü, meşru bir devletin teröre bir araç olarak başvurabileceği ihtimalinin olmadığı toplumlarda reddedilen bir olgudur. Fakat, literatürde konuyla ilgili yeterli çalışma vardır. Bu çalışmalar, devletin “rejimi”

¹³ Fatma TAŞDEMİR: **Uluslararası Terörizme Karşı Devletlerin Kuvvete Başvurma Yetkisi**, (Ankara: USAK Yayınları, 2006), 34.

¹⁴ Ö. Rengin GÜN: “Uluslararası Terörizm: Dünya Savaşının Yeni Boyutu”, **Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, C. 2, S. 4, (2000), 80-81.

¹⁵ Fatma TAŞDEMİR: **a.g.e.**, 35-37.

korumak ya da otoriter yapısının devam etmesi için terörü bir araç olarak gördüğünü ortaya koymaktadır. Bilindiği gibi devlet terörü destekleyen kuruluşlardan birisidir ki, bu tür desteklemeye “devlet destekli terör(izm)” denmektedir. Buna ek olarak devletin kendi ülkesi içinde, kendi vatandaşlarına yönelik eylemleri de vardır ki, buna da “devlet terörizmi” (State Terrorism) adı verilmektedir. Devlet ajanları terör eylemlerini gerçekleştirmekte ve eylemler, genellikle faili meçhul olarak kalmaktadır. Hedef ya ülkede yaşayan elitlerdir ya da başka devlet temsilcileridir. Devlet terörü, demokratik olmayan ülkelerde daha yaygın olarak kullanılan bir uygulamadır. Çünkü yasal süreç içerisinde istenen sonucu devleti yönetenlerin alması zordur. Buna karşılık, terörle halk üzerinde baskı, korku, sindirme ve yıldırma sağlanarak istenilen sonuç daha kolay alınmaktadır. Ek olarak, devlet faili meçhulleri ortaya çıkarmaktan sorumlu olduğu için de faili meçhuller meçhul olarak kalmakta ve devlet temiz kalmaktadır. Bazı durumlarda, terörle mücadele çerçevesinde ‘karşı terör’ olarak devlet terörü ele alınsa da bu doğru değildir. Çünkü, yasal mücadele ile devletin kendi koyduğu yasalara uymadan yaptığı terör eylemleri farklıdır. Demokratik ülkelerde devlet terörü bir araç olarak kullanılmaktan kaçınılmaktadır¹⁶.

5. Devlet Destekli Terörizm: Devletlerin iç siyasette olduğu gibi dış siyasetlerinde de terörizmi bir araç olarak kullanmaları mümkündür ki buna “devlet destekli terörizm” denir. Devletin dış politikasında kullanmak için terörizme verdiği destek, basit yardımlar seviyesinde kalabileceği gibi, sponsorluk noktasına da ulaşabilmektedir. Devlet sponsorlu terörizm, yani devletlerin kontrolü altındaki terörizm niteliği itibarıyla de son derece önemlidir. Devletler, ateş gücü yüksek silahlar, para, istihbarat ve eğitim imkanı sağladıkları için, terörizmin bu türü, son derece tehlikeli ve yıkıcı olabilmektedir. Terörizm, devletin yaptığı sponsorlukla sadece sembolik bir fiil olmaktan uzaklaşmış, doğurduğu netice itibarıyla de yıkıcı hale gelmiştir. Yine devletlerin sponsorluğu teröriste yargılanmaktan kurtulacakları güvenli yerler temin ettiği için bu tür desteğe sahip terörizmle mücadele de zorlaşmaktadır. Devletlerin terörizme sponsorluk etmesi devletler arasında çatışmaları tahrik etmesi bakımından da son derece tehlikelidir. Devlet sponsorlu terörizm önemli güvenlik sorunları yaratmaktadır. Özellikle etnik temelli bir terörizm söz konusu ise durum daha da ağırlaşır. Demokratik devletler de, değişik nedenlerle terörizme destek verebilmektedirler¹⁷.

¹⁶ Bekir ÇINAR: **Devlet Güvenliği, İstihbarat ve Terör**, (Ankara: Sam Yayınları, 1997), 243-244.

¹⁷ Sertaç Hami BAŞEREN: “Terörizmin Ulaştığı Boyutlar, Bu Durumun Türkiye’nin Güvenliğine Etkileri ve Alınabilecek Tedbirler” (Sempozyum Bildirisi), **Türkiye’nin Çevresinde Meydana Gelen Gelişmelerin Türkiye’nin Güvenlik Politikasına Etkileri Sempozyumu (9-10 Mart 2006)** içinde, Genelkurmay Başkanlığı Harp Akademileri Komutanlığı, (İstanbul: Harp Akademileri Basımevi, 2006), 15-16.

6. Etnik Terörizm: Etnik terör, genellikle, bir etnik gruba mensup kişilerin terör örgütlerinde ya da eylemlerinde çoğunlukla yer aldıkları terör türüdür. Etnik nitelikli terör eylemlerine “milliyetçi” terör de denmektedir. Fakat etniklik ile milliyetçilik aynı anlama gelen iki kavram değildir. Etnik kökene dayanan terör eylemleri daha çok kendini hak talebi ya da talebi elde etmek için silahlı mücadeleden başka yol ve yöntem kalmadığına inanan ya da öyle olduğu kabul edilen bir durumda kendini göstermektedir. Etnik nitelikli terör içerisinde, alt grup olarak, ırkçılığın, inancın, gelenek ve göreneklerin dayanak oluşturduğu terör eylemlerine rastlanmaktadır. Bu açıdan bakıldığında, etniklik geniş bir alanı kapsayan bir kavramdır. Son olarak şunu ifade edebiliriz ki, etniklik terör olarak kendini egemen gücün baskısı altında görürse gösterir. Buna ek olarak neyin etnik olduğunun da bilinmesi ve her farklı etnik yapıdaki eylemlerin terör olarak nitelendirilmemesi ülke bütünlüğü açısından zaruridir¹⁸.

7. Siber Terörizm: Siber terörizm, belirli bir politik ve sosyal amaca ulaşabilmek için bilgisayar veya bilgisayar sistemlerinin bireylere ve mallara karşı bir hükümeti veya toplumu yıldıрма, baskı altında tutma amacıyla kullanılmasıdır. Siber terörizmi klasik anlamda terör eylemlerinin bilgisayar ve bilgisayar sistemleri kullanılarak icra edilmesi olarak tanımlamak da mümkündür. İngiltere, Terörizm Yasası 2000’de siber terörizmi “hükümeti etkilemek ya da toplumu korkutmak amacıyla elektronik sistemlerin içine izinsiz girmek veya bu sistemleri bozmak” olarak tanımlamaktadır. Bu yeni yasaya göre bir grup internet eylemcisi Başbakanı e-mail protestosu gerçekleştirir ve bu e-mail sisteminde bir çöküntüye neden olursa buna terörizm adı verilebilecektir. Siber terörizmi tanımlarken temelde terörizm olgusunun nitelikleri değil ancak terör olgusunun nasıl yaşama geçirildiği önem arz etmektedir. Temel amacı bir kısım siyasal sonuçlara ulaşmak olan insanların, ellerine geçirdikleri yeni teknolojik donanımlar ile terör eylemini gerçekleştirmek için yola koyulmuş olmalarıdır. Dolayısıyla terörizmde felsefi olarak köklü bir değişimden bahsetmek güçtür ancak yöntemler ve araçlarda önemli değişimler olmuştur denebilir. Bu bağlamda siber terörizm araçları bakımından ileri teknoloji ve bilgiyi kullanarak klasik terörizm tanımlamasının yeni şekliyle devamıdır denebilir¹⁹.

II. Uluslararası Hukukta Terörizm

Çalışmanın bu bölümünde ilk olarak uluslararası hukukta terörizmin tanımlanmasına yönelik çalışmalar üzerinde durulacaktır. Uluslararası hukuk alanında

¹⁸ Sertaç Hami BAŞEREN: **a.g.m.**, 12-15; Bekir ÇINAR: **a.g.e.**, 245.

¹⁹ Mehmet ÖZCAN: “Siber Terörizm ve Ulusal Güvenliğe Tehdit Boyutu”, <http://www.turkishweek.ly.net/turkce/makale.php?id=87>, (erişim tarihi: 23.04.2007).

henüz tüm devletlerin kabul ettiği genel bir terörizm tanımlamasına ulaşlamamış olup, özelde devletlerin bu konu ile ilgili yasalarında genelde ise uluslararası örgütlerin çeşitli sözleşme ve antlaşmalarında geçen terörizm tanımlamaları mevcuttur. Bu bölümün ikinci kısmında ise neden tüm devletleri bağlayıcı genel bir terör tanımına ulaşlamadığı konusu ele alınacak ve bu farklı terörizm tanımlarının ortaya çıkardığı çeşitli sorunlar üzerine yoğunlaşılacaktır. Ardından terörizm konusunda Birleşmiş Milletler tarafından kabul edilmiş uluslararası sözleşmeler ile Afrika Birliği Örgütü ve Amerikan Devletleri Örgütü gibi bölgesel örgütlerin kabul ettiği bölgesel sözleşme ve antlaşmalar ismen ortaya konularak, tüm bu antlaşma ve sözleşmelerin genel özellikleri incelenecektir. Bölümün son iki kısmında ise terörizm ile meşru müdafaa hakkı ve terörizm ile insan hakları arasındaki ilişki incelenecek ve terörizmin boyutları bakımından milat kabul edilen 11 Eylül olaylarının bu ilişkilere etkisinin değerlendirilmesi ile de çalışmanın ikinci ve son bölümüne nokta konulacaktır.

A. Terörizmin Tanımı

Terörizmin ne uluslararası hukuk biliminde ne de uluslararası hukukun en önemli sujesi olan devletler arasında genel kabul görmüş tek bir tanımı bulunmamaktadır. Hatta, aynı devletin farklı kurum ve organlarının bile terörizm hakkında yaptığı tanımların değiştiği görülmektedir²⁰. Bu gerçeklik göz önüne alındığında, terörizmin tüm devletler tarafından kabul edilmiş tek bir tanımına ulaşmak mümkün olmayıp ancak çeşitli uluslararası örgütler tarafından kabul edilmiş kimi hukuksal metinlerde yer alan tanımların incelenmesi ve bu suretle devletlerin, genel olarak terörizmden ne anladıkları konusunda fikir sahibi olmak mümkün görülmektedir. Bu kapsamda baktığımızda en geniş terörizm tanımlarından birisinin İslam Konferansı Örgütü tarafından benimsendiği görülmektedir. Örgütün tanımına göre²¹:

“Terörizm, saik ve kastına bakılmaksızın halkı terörize etmek veya ona zarar verme tehdidinde bulunmak veya halkın yaşamları, onurları, özgürlükleri, güvenlikleri veya haklarını tehlikeye atmak veya çevreyi, bir kamu hizmetini veya kamu veya özel mülkü zarara maruz bırakma veya onları işgal etme veya onlara el koyma, veya bir ulusal kaynağı veya uluslararası hizmetleri tehlikeye atma, ya da bağımsız devletlerin istikrar, ülke bütünlüğü, siyasal birliği veya egemenliklerini tehdit etme amacıyla bir bireysel veya toplu suç planını gerçekleştirmek için işlenen her türlü şiddet eylemi ile bu tür eylem tehdidinde bulunmadır”.

²⁰ Fatma TAŞDEMİR: a.g.e., 9.

²¹ İbrahim KAYA: **Terörle Mücadele ve Uluslararası Hukuk**, (Ankara: USAK Yayınları, 2005), 10.

Bağımsız Devletler Topluluğu da terörizmi şöyle tanımlamıştır²²:

“Kamu güvenliğine zarar veren, otoriteler tarafından karar alınmasını etkilemek ya da halkı terörize etmek amacıyla işlenen ceza hukukuna göre cezalandırılan ve aşağıdaki şekillerde gerçekleşen hukuka aykırı fiiller:

- *Gerçek ya da tüzel kişilere karşı şiddet veya şiddet tehdidi;*
- *Kişilerin hayatını tehlikeye atacak şekilde mülk ve diğer maddi nesnelere yok etme ve bunları yok etme tehdidinde bulunma;*
- *Mülkiyete ciddi zarar verme ve topluma zararlı neticelere yol açma;*
- *Bir devlet adamı veya kamu yetkilisine görevini sona erdirmeye amaçlı veya ondan öç almaya yönelik tehditte bulunma;*
- *Bir yabancı devlet temsilcisine veya uluslararası örgütün uluslararası korunan personeline ve bunların işyerleri veya araçlarına saldırma;*
- *Taraf devletlerin ulusal hukuklarında veya terörle mücadeleyi amaç edinmiş evrensel olarak tanınan hukuki enstrümanlarda terör olarak nitelenen diğer eylemler.”*

Afrika Birliği Örgütü, Terörü Önleme ve Mücadele Sözleşmesi ile halkların meşru self determinasyon ve bağımsızlık haklarından bahsetmektedir. Nitekim Sözleşme 3. maddesiyle, “yabancı güçler tarafından gerçekleştirilen sömürgecilğe, işgale, saldırganlığa ve baskınlığa karşı silahlı mücadeleyi de içerecek şekilde” halkların uluslararası hukuk ilkelerine uygun bağımsızlık veya self determinasyon mücadelelerini terörist eylem saymamakta, ancak hiçbir şekilde terörist eylemin siyasi, felsefi, ideolojik, ırksal, etnik, dinsel veya başka motiflerle meşrulaştırılmayacağını ifade etmektedir. Sözleşme’nin bu hakkın uluslararası hukuka uygun gerçekleştirilmesi gerektiğini ifade ederek, her türlü terörizmle mücadele edilmesi yönündeki ifadeleri dikkate alındığında, bu hakkın kullanılmasında terörün meşru bir araç olamayacağını belirttiği anlaşılabilir. “Terörist eylem” bu Sözleşme tarafından kast eksenli tanımlanmıştır. Buna göre (i) bir devleti, kurumu ya da halkı veya bunların bir bölümünü bir şeyi yapma ya da yapmama için korkutma veya zorlama veya (ii) kamu hizmetini kesintiye uğratma ya da acil durum oluşturma veya (iii) bir devlette genel ayaklandırma oluşturma kastı ile taraf devletlerin ceza kanunları tarafından suç sayılan ve kişilerin yaşam, vücut bütünlüğü ve özgürlüklerini tehdit eden yada kamu ve özel mülkiyete, doğal kaynaklara ve çevreye, ya da kültürel mirasa zarar veren veya verebilecek olan eylemler “terörist eylem” olarak tanımlanmıştır. Ayrıca bu eylemlere destek, yardım, azmettirme, teşvik ve teşebbüs ile bunları organize ve yönetme de kast unsuru olduğu müddetçe terörist eylem sayılacaktır²³.

²² İbrahim KAYA: a.g.e., 11-13.

²³ Ercan ÇİTLİOĞLU: a.g.e., 177-178.

Avrupa Birliği de terörle mücadelede üye devletler arasında tekdüzeliği sağlamak ve terörle etkin bir mücadele gerçekleştirmek için bir “Çerçeve Karar” almıştır. Buna göre²⁴:

“Her Üye Devlet, kendi ulusal hukukuna göre tanımlanmış olan doğaları ve bağlamları gereği

- *halkı ciddi şekilde sindirme veya*
- *bir devleti veya uluslararası örgütünü bir eylemi işlemeye veya işlemekten kaçınmaya gayri meşru olarak zorlama veya*
- *bir ülkenin veya uluslararası örgütün temel siyasi, anayasal, ekonomik veya sosyal yapılarını ciddi şekilde istikrarsızlaştırma veya yıkma*

amacıyla işlenen bir ülkeye veya uluslararası örgüte ciddi şekilde zarar verebilecek olan aşağıda (a) dan (i) ye kadarki fıkralarda belirtilen kasdi eylemlerin terörist suçlar olarak sayılmasının sağlanması için gereken önlemleri alacaktır:

- (a) *Ölüme sebebiyet verebilecek şekilde bir kişinin yaşamına saldırılar;*
- (b) *Bir kişinin fiziksel bütünlüğüne saldırılar;*
- (c) *Adam kaçırma ya da rehin alma;*
- (d) *Devlet ya da kamu imkanlarını, taşıma sistemlerini, bilgi sistemi de dahil olmak üzere altyapı imkanlarını, kıta sahanlığı üzerindeki sabit platformları, insan yaşamını tehlikeye atma veya büyük ekonomik kayba yol açma ihtimalinde kamusal mekanu veya özel mülkiyeti geniş çaplı yok etmeye neden olma;*
- (e) *Uçaklar, gemiler ya da başka insan ve mal nakil araçlarını kaçırma;*
- (f) *Nükleer, biyolojik ya da kimyasal silahları yada silah ve patlayıcıları üretme, bulundurma, edinme, nakil, sağlama yada kullanma ile biyolojik ve kimyasal silahlara yönelik araştırma ve geliştirme;*
- (g) *İnsan hayatını tehlikeye atacak şekilde tehlikeli maddeleri ortama salma ya da yangın, sel baskını veya patlamalara neden olma;*
- (h) *İnsan hayatını tehlikeye atacak şekilde su, enerji veya diğer temel doğal kaynakların sunulmasına müdahale etme ya da bunu engelleme; (i) (a)’dan (h):ye kadarki fıkralarda sıralanan eylemlerden birini işleme tehdidinde bulunmak.”*

²⁴ Mehmet ÖZCAN ve Serkan BALCI: “Avrupa Birliği ve Terörizmle Mücadele”, **Terörizm: Terör, Terörizm, ve Küresel Terörle Mücadelede Ulusal ve Bölgesel Deneyimler**, (der.) İhsan BAL, (Ankara: USAK Yayınları, 2006), 215-216.

Çerçeve Karar öncesi sadece bazı üye devletler ayrı terörle mücadele yasaları çıkarmışlar, üye devletlerin çoğunluğu bu kapsama giren suçları ceza yasalarında genel suçlar bağlamında ele almışlardır. Bu madde ile tüm üye devletlerin terörizm tanımları birbirleriyle uyumlu hale getirilerek Avrupa Birliği çapında geçerli ortak bir terörizm tanımı oluşturmak hedeflenmiştir. Madde incelenecek olursa kast unsuru ön plana çıkarılmış böylece aslında her yerde görülebilecek sıradan suç eylemleri bu niyeti taşımak kaydıyla terör suçları haline getirilmiştir. Maddi unsur (filler) ve manevi unsur (kast) olmak üzere iki unsura Çerçeve Karar'da tanımlanan terör suçu yer vermektedir²⁵.

Birleşmiş Milletler, hem Genel Kurul hem de Güvenlik Konseyi bazında, birçok kararında nerede, kim tarafından ve hangi gerekçeyle gerçekleştirildiğine bakılmaksızın terörün tüm çeşitlerini kınamasına rağmen ortak bir terörizm tanımı yapmada hala başarıya ulaşamamıştır.

Terörizmin tanımı konusunda uluslararası hukukun öznesi devletlerin yaklaşımlarına kısaca bakmak gerekirse Fransa, XIX. yüzyıl anarşizmine 28 Temmuz 1894 tarihli kanunla karşılık vermiştir. İzleyen dönemde, kanun koyucunun eğilimi, suçun siyasi niteliğini göz ardı ederek bütün ciddi boyutlu eylemleri terör kategorisine sokmak yönünde olmuştur. 9 Eylül 1986 tarihli Fransız kanununa göre, şiddet eylemlerinin terörizm kapsamına girmeleri için, bu eylemlerin “sindirme ya da tedhiş yoluyla kamu düzenini bozma amacı taşıyan bireysel ya da toplu bir girişim ile ilişki içinde” olmaları gerekir. Buradaki “kamu düzeni” kavramı, Fransız hukukuna özgü ve iyi tanımlanmış bir kavram olup uluslararası hukuka aktarılması güç görülmektedir²⁶.

ABD’de 22 Aralık 1987 tarihli bir kanuna göre, “Terörist faaliyet, silahlı çatışmaya katılmayan bireylerin vücut bütünlüğüne ciddi zarar verme ya da ölümlerine yol açma riski karşısında aşırı bir kayıtsızlık göstererek şuurlu ve ayırım gözetmeyen bir şiddet eylemini tertip etmek, desteklemek ya da bu eyleme katılmak demektir”. Kongrece kabul edilen ve Amerikan Dışişleri Bakanlığının 1983’ten beri itibar ettiği bir tanıma göre “Terörizm terimi, milli-benzeri (*subnational*) gruplar ya da yaşa dışı görevliler tarafından muharip olmayan hedeflere karşı gerçekleştirilen ve genellikle kamuoyunu etkilemeyi hedefleyen, siyasi saikli, önceden tasarlanmış şiddet eylemlerini” ifade etmektedir. Bu bağlamda, muharip olmayanlar deyimi, hem sivilleri hem de olay esnasında silah taşımayan ve görevli bulunmayan askeri

²⁵ Mehmet ÖZCAN ve Serkan BALCI: **a.g.m.**, 217.

²⁶ Emre ÖKTEM: “Uluslararası Hukukta Terörizm: Tanım Sorunu ve Milli Bağımsızlık Hareketleri”, <http://www.iticu.edu.tr/kutuphane/dergi/d5/M00068.pdf>, (erişim tarihi: 23.04.2007).

personeli kapsamakta ve çatışma halinin bulunmadığı zamanlarda askeri yerleşim ya da personele yönelik saldırılar da terörizm tanımına girmektedir. 1984 yılında, Tel-Oren Libya Arap Cumhuriyeti'ne karşı davasında, Columbia İstinaf Mahkemesi kendisini yetkisiz sayarak davadan el çekmiş ve hakim Bork, mevzuatta terörizmin kullanışlı bir tanımının bulunmadığını gerekçe göstermiştir.

İngiltere'de, 1976 ve 1984 tarihli kanunlarda benimsenen tanıma göre, terörizm, "siyasi amaçlarla şiddet uygulanması ve halka ya da halkın bir bölümüne korku salmak amacıyla herhangi bir şiddet uygulamasını içerir." Burada şiddet terimi, sadece fiziksel şiddeti değil, diğer şiddet biçimlerini de içermektedir. İngiliz tanımının ilginç tarafı şudur ki, siyasi amaç belirleyicidir. Yani, başka amaç güden şiddet eylemleri terörizm kapsamına girmez, ancak terör yaratma amacı gütmeyen siyasi şiddet eylemleri terörizm kapsamına girebilir. 1991 tarihli Kuzey İrlanda'ya ilişkin Kanun ise, eylemlerin önceden tasarlanmışlıkları üzerinde durmakta ve bir eylem listesi vermektedir. Bu kapsama giren eylemler, jürisiz bir yargılama usulüne ve farklı bir ispat rejimine tabi olmaktadır²⁷.

Alman mevzuatı "cinayet ve rehine alınması gibi muhtelif suçlar işleme amacıyla örgüt oluşturulması" suçu için ağır cezalar öngörmektedir. Bu tür örgütleri "terörist" olarak nitelendiren mevzuat, aslında Kızıl Ordu Fraksiyonu ile mücadeleyi öngörmektedir ve terörizmin tatmin edici bir tanımını vermekten uzaktır. Zira, nadiren de olsa bazı terör eylemleri örgüt kurulmadan gerçekleştirilebileceği gibi, bazı şiddet örgütleri de mutlaka terör amacı gütmeyizler. Öte yandan, bu düzenlemeye göre bizatihi örgüt kurmak, on yıla dek varan hapis cezasıyla cezalandırılan bir suç oluşturmaktadır²⁸.

Yukarıda gerek devletler gerekse uluslararası örgütler düzeyinde ortaya konulan terörizm tanımları dikkatle incelendiğinde, terörizmin dört temel unsuru olduğu görülmektedir²⁹. Bunlar: 1. Mağdur: Terörün mağdurları doğrudan ondan zarar görenlerdir. Genellikle mağdurlar ile hedefler birbirinden ayrıdır. Mağdurlar hedefe mesajın taşınmasında birer araçtır. Mağdurlar sivil halk ol arak tanımlanabilir. Bu tanım askeri hedefleri ve büyük ölçüde diğer güvenlik güçlerim dışlar Ancak diğer devlet görevlileri, örneğin öğretmen, diplomat, doktor, tanımın içerisinde kabul edilir. Askerler silahsız oldukları durumlarda yine kapsam dışıdır. Askeri hedeflere

²⁷ Bekir ÇINAR: **a.g.e.**, 218-219.

²⁸ Emre ÖKTEM: **a.g.m.**

²⁹ İhsan BAL: "Terör nedir? Neden Terörist Olunur?", **Terörizm: Terör, Terörizm, ve Küresel Terörle Mücadelede Ulusal ve Bölgesel Deneyimler**, (der.) İhsan BAL, (Ankara: USAK Yayınları, 2006), 7-9.

yapılan saldırılar genel anlamda savaş hukuku tarafından düzenlenir. Bununla birlikte iç hukuklar askeri hedeflere yapılan saldırıları terör saymakta, devlete karşı yapılan saldırılar bu kapsamda değerlendirilmektedir. Bir ülkede bulunan yabancı devletlere ait bina ve temsilcilere karşı saldırılar ile uluslararası örgütlere yapılan saldırılar da devlete karşı yapılan saldırılar gibi değerlendirilmektedir. 2. Motif: En geniş anlamda saldırıların motifi “politik”dir. Bu motif felsefi, ideolojik, dinsel, etnik, askeri tüm amaçları kapsar. Bu sayede saldırıyı gerçekleştirenler toplumda toplumu yönetenler aracılığıyla değişiklik gerçekleştirmeyi hedeflemektedirler. Bu değişiklik iktidara gelme yöntemiyle olabileceği gibi, iktidarı tutum değişikliğine zorlama ya da toplumdaki ekonomik ve sosyal yapıyı değiştirme ya da yıkma şeklinde de olabilir. Motifin politik olması suçun siyasi suç kapsamında değerlendirilebileceği riskini taşısa da, diğer unsurlar yerine geldiği takdirde politik motivasyon suçun siyasi sayılmasına yeterli değildir. 3. Kast: Terör suçunu, belki de, en belirgin kılan unsurdur. Politik motifle terör eylemlerinin isteyerek ve bilerek işlenmesidir. 4. Yöntem: Terörün yöntemi şiddet ve cebir kullanmak ya da bunları kullanma tehdidinde bulunmaktır. Ancak bunların kullanılması veya kullanılması tehdidi ile yukarıda anılan politik amaçlar gerçekleştirilebilecektir³⁰.

B. Terörizm Tanımı Konusundaki Sorunlar ve Nedenleri

Terörün tanımlanmasında karşılaşılan en önemli sorunların başında self determinasyon hakkını kullandığı düşünülen ulusal kurtuluş hareketlerinin konumunun belirlenmesi gelmektedir. Terörle ilgili yukarıda belirtilen kararlar incelendiğinde bunların terörü kınamalarının yanında birçoğunun, diğer yandan, self determinasyon mücadelelerini terörden farklılaştırma çabası içinde oldukları görülür³¹. Örnek vermek gerekirse Bağlantısızlar Hareketi’nin 13. zirvesi Sonuç Bildirgesi “terörizmin bir din, ulus veya uygarlığa atfolunamayacağını ifade ettikten sonra bir yandan “hangi gerekçelere, nerede, kim tarafından hangi şartlar altında işlendiğine ve onları meşrulaştırmak için hangi faktörlerin ve gerekçelerin öne sürüldüğüne bakılmaksızın halkın genelinde, bir bölümünde veya belli kişilerde terör durumu oluşturma niyet veya hesabıyla yapılan eylemlerin meşru sayılmayacağını” belirtmiş; diğer yandan da “sömürge veya yabancı dominyonu ve yabancı işgali altındaki halkların self-determinasyon ve ulusal kurtuluş için gerçekleştirdikleri meşru mücadelenin işgal ve baskıyı devam ettirmek için terörizmle eşit tutulması yönündeki belli teşebbüsleri reddetmiştir”. Şu halde BM Şartı’nın 1(2). 51., 55. ve 103. maddelerinden kaynaklanan self determinasyon hakkının kullanılmasını

³⁰ Emre ÖKTEM: a.g.e., 50-52; İbrahim KAYA: a.g.e., 24-25.

³¹ Walter LAQUEUR: “Terörizmin Yorumlanması”, (çev.) İbrahim YILDIZ, **Silinen Yüzler Karşısında Terör** içinde, (der.) Cemal GÜZEL, (Ankara: Ayraç Yayınevi, 2002), 104-105.

terörizm saymak mümkün gözükmemektedir. BM Genel Kurulu kararlarında da terörizmin kınanmasının yanında self determinasyon hakkının ayrıca ifade edilerek tanındığı görülmektedir. Örneğin 1987 tarihli bir karar uluslararası terörizmi kınamakta ancak “Birleşmiş Milletler Şartında yer alan hakların self determinasyon hakkını” teyit ederek “sömürge ve ırkçı rejimler ve yabancı baskısının diğer şekilleri altında yaşayan halkların” mücadelelerini meşru kabul etmektedir. Self-determinasyon hakkının içeriği ve uluslararası hukuktaki konumu çok ayrı ve uzun bir tartışma konusudur. Bununla birlikte bu hakkın meşru kabul edildiği durumlarda bile en azından terörist yöntemleri uygulamama yükümlülüğü altında olduklarına dikkat çekmekte yarar vardır. Yukarıda anılan örneklerde de görüldüğü üzere bu hakkın varlığı yönünde kullanılan uluslararası hukuk dokümanları terörizmin kim tarafından, hangi gerekçeyle işlendiğine bakılmaksızın gayri meşru olduğunu ifade etmektedirler. Ulusal kurtuluş mücadelesi verdiğini iddia edenler de bu kapsam dahilinde değerlendirilmelidir³².

Terörizmin tanımıyla ilgili bir diğer sorun teşkil eden nokta da devlet aktörlerinin terörizmle ilişkisidir. Devletler, rekabet halinde oldukları diğer devletleri zayıflatmak amacıyla zaman zaman terörizme destek vermektedirler. Bu, devletlerin terörizm konusunda ortak tutum alışlarını engelleyen en önemli etkenlerdendir. Yine devletler, ileride ortaya çıkacak terör olayları karşısında nasıl tepki vereceklerini önceden tespit etmek istememeleri nedeniyle de ortak bir terörizm tanımı etrafında uzlaşmamaktadırlar. Başka bir ifadeyle, kendi vatandaşlarını, ülke bütünlüklerini ya da menfaatlerini misilleme eylemlerine maruz bırakma riski taşıyan önceden programlanmış bir hukuki çözüme kendilerini hapsetmek fikri devletleri ürkütmektedir³³.

C. Terörizm ile İlgili Uluslararası ve Bölgesel Anlaşmalar

Terörizmin uluslararası boyutları ile ele alınması ve yasaklanmasına ilişkin çabalar II. Dünya Savaşı öncesi döneme kadar uzanmaktadır. 1937 tarihli “Terörizmin Önlenmesine ve Cezalandırılmasına Dair Anlaşma”, Milletler Cemiyeti döneminde yapılmış olup sadece bir ülkenin onayladığı bu anlaşma yürürlüğe konamamıştır. Terörizmle ilgili ilk anlaşmanın yapıldığı 1937 yılından bugüne kadar, uluslararası kabul görmüş bir tanıma ulaşılamamış olduğundan dolayı, terörü değerlendiren genel bir anlaşma yapılamamış ve spesifik terör eylemlerini konu alan anlaşmalarla yetinilmiştir. Bugün uluslararası terörizmi önlemeye yönelik 12 evrensel anlaşma bulunmakta olup, bunlardan on tanesi sözleşme diğer iki tanesi ise protokoldür.

³² Faruk ÖRGÜN: **a.g.e.**, 26-28.

³³ Türkiye Barolar Birliği: **a.g.e.**, 19-20.

Bu anlaşmaların dışında ayrıca “Nükleer Terörizm Faaliyetlerinin Önlenmesine Dair Uluslararası Sözleşme” ile “Uluslararası Terörizm Kapsamlı Sözleşmesi” belgelerinin hazırlık ve/veya onay süreçleri devam etmektedir³⁴.

1373 sayılı Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi kararı ile tüm devletlere taraf olma ve hükümlerini uygulama yükümlülüğü getirilen bu belgeler şunlardır³⁵:

1. Uçaklarda İşlenen Suçlar ve Diğer Eylemlerle İlgili Sözleşme (1963)
2. Uçakların Yasadışı Olarak Ele Geçirilmesinin Önlenmesi Sözleşmesi (1970)
3. Sivil Havacılığın Güvenliğine Karşı Kanunsuz Hareketlerin Önlenmesi Sözleşmesi (1971)
4. Uluslararası Sivil Havacılığa Hizmet Veren Hava Alanlarında Kanunsuz Şiddet Eylemlerinin Önlenmesi İle İlgili Protokol (1988)
5. Uluslararası Korunan Kişilere Karşı İşlenen Suçların Önlenmesi ve Cezalandırılması Sözleşmesi (1973)
6. Rehin Alma Olaylarına Karşı Uluslararası Sözleşme (1979)
7. Nükleer Maddelerin Fiziksel Korunması Hakkında Sözleşme (1980)
8. Denizcilik Seyrüsefer Güvenliğine Karşı Yasadışı Eylemlerin Önlenmesi Sözleşmesi (1988)
9. Kıta Sahaneliği Üzerinde Bulunan Sabit Platformların Güvenliğine Karşı Kanunsuz Eylemlerin Önlenmesi Protokolü (1988)
10. Plastik Patlayıcıların Tespit Edilmesi Amacıyla İşaretlenmesi Hakkında Sözleşme (1991)
11. Terörist Bombalamaların Önlenmesi Uluslararası Sözleşmesi (1998)
12. Terörizmin Finansmanının Önlenmesi Uluslararası Sözleşmesi (1999)

Uluslararası alanda bağlayıcılığa sahip olan bu anlaşmaların dışında, bu konuyla ilgili bölgesel örgütlerce kabul edilmiş çeşitli sözleşmeler ve anlaşmalar da mevcuttur. Bunlardan en önemlileri şunlardır³⁶:

1. Amerikan Devletleri Örgütü: a) Kişilere Karşı Suç Formunu Alan Terörizm Eylemleri ve Uluslararası Alanda Önem Arz Eden İlgili Zorbalıkların Önlenmesi ve Cezalandırılması Sözleşmesi – Washington Sözleşmesi (1971)
b) Terörizme Karşı Amerikanlararası Sözleşme (2001)

³⁴ İbrahim KAYA: *a.g.e.*, 27.

³⁵ Ercan ÇİTLİOĞLU: *a.g.e.*, 208-210.

³⁶ Ertan BEŞE: *Terörizm, Avrupa Birliği ve İnsan Hakları*, (Ankara: Seçkin Yayınları, 2002), 36-40.

2. Avrupa Konseyi Örgütü: Terörizmin Önlenmesine Dair Avrupa Sözleşmesi (1977)
3. Terörizmin Önlenmesine Dair Bölgesel Kalkınma İçin Güney Asya Birliği Sözleşmesi (1987)
4. Afrika Birliği Örgütü: Terörü Önleme ve Onunla Mücadele Sözleşmesi (1999)
5. İslam Konferansı Örgütü: İslam Konferansı Örgütü Uluslararası Terörle Mücadele Sözleşmesi (1999)
6. Bağımsız Devletler Topluluğu: Bağımsız Devletler Topluluğu Terörle Mücadele Sözleşmesi (1999)

Bu anlaşmaları genel olarak değerlendirdiğimizde ilk göze çarpan özellik, bunların çok önemli konuları kapsamalarına rağmen terörü tümünden ele alarak yasaklamadıklarıdır. Bu yaklaşımdan dolayıdır ki anlaşmalar tarafından değinilmeyen ve kapsam dışı bırakılmış birçok konu bulunmaktadır. Ayrıca bu anlaşmalarda uygulanan sektörel yaklaşım geçmişte görülmüş eylemleri kapsamaya yönelik bir yaklaşım olmakta, gelecekte ortaya çıkabilecek terör çeşitlerini kapsayıcılıktan yoksun bulunmaktadır. Terörist Bombalamalar Sözleşmesi giriş bölümünde açıkça “mevcut çok taraflı yasal düzenlemelerin bu saldırıları yeteri kadar karşılamadığını” ve Terörizmin Finansmanı Sözleşmesi de yine giriş bölümünde “mevcut çok taraflı hukuki belgelerin, münhasıran terörizmin finansmanı konusuna eğilmediklerini” ifade etmektedirler. Bu bağlamda bu anlaşmaları önleyici olarak nitelemek çok güçtür³⁷.

Terörle ilgili söz konusu uluslararası anlaşmalar incelendiğinde göze çarpan bir diğer husus bunlarda kullanılan dil itibarıyla getirdikleri yükümlülüklerin yoruma açık bir şekilde, kesin olmaktan uzak bir biçimde, anlaşılma(ma) riskini ciddi olarak içerdikleridir. Örneğin Bombalamalar Sözleşmesi'ne göre “her taraf devlet, *gerekli olduğu ölçüde*” ve “bu suçların ağır niteliğini göz önüne alarak *uygun* cezalara tabi tutulmalarını sağlamak” yükümlülüğündedir. Getirilen önleyici önlemleri alma yükümlülüğünü detaylı düzenleyen en önemli sözleşme olarak Terörün Finansmanı Sözleşmesi sayılabilir³⁸.

Anlaşmalarda göze çarpan ve sorunların ortaya çıkması muhtemel başka bir konu da suçluların iadesidir. Birçok anlaşma iade ile ilgili herhangi bir hüküm içermemektedir. İlginç bir şekilde Uçaklarda İşlenen Suçlar ve Diğer Eylemlerle

³⁷ Ercan ÇİTLİOĞLU: a.g.e., 211-214.

³⁸ Emre ÖKTEM: a.g.e., 52-53.

İlgili Sözleşme “bu Sözleşmenin hiçbir hükmü, (suçun işlendiği yer açısından uçağın kaçırıldığı ve tescil edildiği ülkeler göz önüne alınır) hükmü saklı kalmak kaydıyla, suçlunun iadesi yükümlülüğünü doğurduğu şekilde telâkki edilemez” demektedir. Son zamanlarda yapılan anlaşmalardan Terörizmin Finasmam Sözleşmesi ayrıntılı biçimde iadeyi düzenlemekte ve bu Sözleşme kapsamına giren suçlar için “suçluların iadesi veya adli yardımlaşma amaçları bakımından, siyasi bir suç veya siyasi suçla bağlantılı bir suç veya siyasi saiklerle işlenmiş bir suç olarak değerlendirilmez” demektedir. Ancak Terörizmin Finansmanı Sözleşmesi’ndeki 15. madde dikkate alındığında iadeden kaçınmanın mümkün olabileceği değerlendirilebilir. Bu madde kendisinde iadenin talep edildiği devletin bu talebin “kişiyi ırk, din, uyruk, etnik köken veya siyasal görüşünden dolayı kovuşturmak ya da cezalandırmak amacıyla yapıldığı veya talebin yerine getirilmesinin bu sebeplerden herhangi biri yüzünden kişinin durumuna zarar vereceğine inanmak için makul gerekçelerinin bulunduğu hallerde” yükümlülük altında bulunmadığını belirtmektedir. Bu şekilde bir hüküm içermeyen ve iadeyi düzenleyen tek anlaşma Bombalamalar Sözleşmesi’dir. Bu Sözleşme kapsam dahilindeki suçların açıkça “iade ya da adli yardımlaşma bakımından siyasi suç ya da siyasi bir suçla bağlantılı bir suç ya da siyasi nedenlerden esinlenmiş bir suç olarak kabul edilmeyeceklerini” hükme bağlamaktadır. Bunun dışındaki tüm anlaşmalara göre iadeden kaçınmak mümkündür denilebilir³⁹.

Anlaşmalarda öne çıkan bir başka husus da bunların devlet dışı aktörleri kapsamakta olmaları fakat devletlerin bu türden doğrudan ve/veya dolaylı faaliyetlerini kapsam dışı bırakmalarıdır. Dolayısıyla denebilir ki devlet destekli terör uluslararası terör anlaşmalarınca kapsamamıştır. Örneğin, Bombalamalar Sözleşmesi “...silahlı kuvvetlerin faaliyetleri...bu Sözleşmenin ilgi alanı dışındadır ve resmi görevlerinin ifasında devletin askeri kuvvetlerince gerçekleştirilen faaliyetler bu Sözleşme’nin dışındadır” demek suretiyle Sözleşme ile sadece devlet dışı aktörlerin kapsandığını ifade etmiştir.

D. Terörizm ve Meşru Müdafaa Hakkı Arasındaki İlişki

Meşru müdafaa hakkı Birleşmiş Milletler Antlaşması’nın 51. maddesinde düzenlenmiş olup, bu hakka dayanılarak gerçekleştirilen kuvvet kullanımı meşru kabul edilmektedir. Söz konusu madde şöyledir: “*Bu Antlaşma’nın hiçbir hükmü, Birleşmiş Milletler Üyelerinden birinin silahlı bir saldırıya hedef olması halinde, Güvenlik Konseyi uluslararası barış ve güvenliğin korunması için gerekli önlemleri alıncaya dek, bu üyenin doğal olan bireysel ya da ortak meşru savunma hakkına helal getirmez. Üyelerin bu meşru savunma hakkını kullanırken aldıkları önlemler hemen*

³⁹ İbrahim KAYA: a.g.e., 40-42.

Güvenlik Konseyi'ne bildirilir ve Konsey'in işbu Antlaşma gereğince uluslararası barış ve güvenliğin korunması ya da yeniden kurulması için gerekli göreceği biçimde her an hareket etme yetki ve görevini hiçbir biçimde etkilemez⁴⁰”.

Maddeden de görülebileceği gibi meşru müdafaa hakkının doğması için bir takım şartlar mevcuttur: Maddeye göre silahlı saldırının vuku bulmuş olması gerekmektedir. Bu bağlamda saldırı olasılığı meşru müdafaa hakkını doğurmaz. Nitekim İsrail'in 1981'de nükleer silah ürettiği gerekçesiyle Irak'taki bir nükleer tesisi vurması bu kapsamda kabul edilmemiştir. Yine bu bağlamda İsrail'in Tunus'taki Filistin Kurtuluş Örgütü karargahlarını kendisine yönelik terör üretiyor gerekçesiyle bombalaması BM Güvenlik Konseyi tarafından kınanmıştır. 51. maddeye göre devletler yalnızca bireysel olarak değil toplu olarak da meşru müdafaa haklarını kullanabilirler. Bu amaçla bir takım devletler bir araya gelerek savunma örgütleri kurmuşlardır. Nitekim NATO Anlaşması'nın 5. maddesi böyle bir meşru müdafaa'nın kullanılabilmesine ilişkin ayrıntıları düzenlemektedir⁴¹.

BM Anlaşması lafzında meşru müdafaa'yı doğuracak silahlı saldırıyı bir devletin doğrudan yapmış olma zorunluluğu yoktur. Silahlı saldırının gerçekleşmiş olması yeterlidir. Meşru müdafaa hakkı bağlamında kuvvet kullanımının kime yöneltileceği sorusuyla ilgili yanıtlar teamül kurallarını açıklayan dava hukukunda bulunabilir. *Nikaragua* davasında Uluslararası Adalet Divanı bir ülke içinde bulunan silahlı gruplara yapılan yardımın kuvvet kullanımı sayılabileceğine karar vermiştir. Burada önemli olan yapılan yardımın çeşididir. Adalet Divanı Kontra Gerillaların “silahlandırılmasını ve eğitimini” kuvvet kullanma yasağının ihlali sayarken bu gruba sadece finansal destek verilmesini iç işlerine karışmama prensibinin ihlali saymıştır. Ancak bu kuvvet kullanmanın 51. maddede belirtilen meşru müdafaa'yı gerektiren “silahlı saldırıdan daha az bir kuvvet kullanma olduğu” yine *Nikaragua* kararında belirtilmiştir. Bu davada Adalet Divanı kararını 1970 yılında BM Genel Kurulu'nun aldığı bir kararda geçen Kuvvet Kullanımı İlkesi'nin bütünü teamül hukuku kabul etmesine bağlamıştır. Aynı ilke devletlerin misillemelerinin yasak olduğunun yanında devletlerin başka devletlerin topraklarında istila için silahlı gruplar organize etmelerini veya bunların organizelerini teşvik etmelerini, devletlerin başka devletlerde terörist eylemlerde bulunacak gruplar oluşturmalarını, bunları kıskırtmalarını, bunlara yardımlarını yasaklamaktadır. Bu eylemler de teamül hukuku

⁴⁰ Birleşmiş Milletler: **Birleşmiş Milletler Antlaşması ve Uluslararası Adalet Divanı Statüsü**, (Ankara: BM Enformasyon Merkezi, 2006), 27-28.

⁴¹ Ertan BEŞE: **a.g.e.**, 55.

prensiplerince yasaktır. Böyle eylemlerde bulunan devletler de, eylemin boyutları ve etkileri dikkate alınarak, silahlı saldırıda bulunmuş kabul edilmektedir⁴².

Meşru müdafaa uluslararası hukukta kabul gören yaklaşıma göre “gereklilik” ve “orantılılık” vasıflarını da taşımalıdır. Başka bir deyimle saldırıyı engellemek için askeri kuvvet kullanılmasından başka hiçbir çare kalmamalı ve meşru müdafaa amacıyla kullanılan askeri kuvvet yapılan haksız saldırı ile orantılı olmalı, aşırı zarar verilmemelidir. Ayrıca 51. maddeye göre konu Güvenlik Konseyi’ne intikal edene kadar meşru müdafaa hakkı kullanılabilir. Güvenlik Konseyi’nin haksız saldırıyı önleyememesi üzerine neler yapabileceği ise açık değildir. Ancak saldırıya uğrayan devletin devam eden saldırı karşısında çaresiz beklemesi de yüksek bir olasılık olarak görünmemektedir⁴³.

Uluslararası hukukta saldırının gerçekleşmesi ve silahlı saldırının oluşarak meşru müdafaa hakkının ortaya çıkması için, saldırı eyleminin boyut ve etkileri yanında, saikin (motif) de önemli olduğunu vurgulamak gerekir. Silahlı saldırı boyutuna ulaşmış olsa da bir devletin düzenli kuvvetlerinin eylemleri eğer saldırı saikiyle gerçekleşmemişse meşru müdafaa hakkından bahsetmek olanaklı değildir. Örneğin bir devlete ait tahrip gücü yüksek füzelerin devletin istemi veya kontrolü dışında, örneğin kamu görevlilerinin ultra vires davranmaları sonucunda, başka bir devleti vurması meşru müdafaa hakkını doğurmaz. Ancak örneğin bir devlet kendi ülkesi toprakları üzerinde bulunan bir nükleer tesisi başka bir devlete zarar vermek amacıyla patlatırsa, silahlı saldırının gerçekleştiği kabul edilir.

Saik noktasından hareketle sonuçta bilerek kendi ülkesinin başka devletlere karşı saldırgan eylemler gerçekleştirme amacıyla kullanılmasına izin veren devlete karşı, bu eylemler boyut ve etkileri bakımından silahlı saldırı düzeyine erişmişse, meşru müdafaa hakkına dayanarak kuvvet kullanılabileceğini öne sürmek mümkündür. Nitekim 11 Eylül saldırısının ardından ABD’nin Afganistan ve Irak’a gerçekleştirdiği operasyonların temel dayanağında da meşru müdafaa hakkının kullanımı olgusu vardır. Bu noktada BM Güvenlik Konseyi’nin aldığı 1368 sayılı kararın yorumuyla terörist saldırılardan ciddi şekilde mağdur olmuş devletlerin teröristleri “barındıran, destekleyen veya onlara tolerans gösteren” başka devlet ülkelerine karşı silahlı kuvvet kullanmalarını meşru müdafaa hakkına dayandıracakları ve bunun da uygulanan hukuk olarak kabul edilebilir hale gelmekte olduğu söylenebilir⁴⁴.

⁴² Hüseyin PAZARCI: **Uluslararası Hukuk**, (Ankara: Turhan Kitabevi Yayınları, 2005), 512-514.

⁴³ Fatma TAŞDEMİR: **a.g.e.**, 199.

⁴⁴ İbrahim KAYA: **a.g.e.**, 183.

E. Terörizm ve İnsan Hakları İlişkisi

Terörün toplumun genelinde endişe uyandırması sonucu, terörle daha etkin olarak mücadele edebilmek amacıyla özgürlükler alanının daraltılmasının kaçınılmaz olduğu, güvenlik mi özgürlük mü sorusuyla karşılaşan toplumların güvenliği tercih edecekleri görüşleri ile terörle mücadelede sıkça karşılaşılmaktadır. Bu tür görüşleri destekleyerek özgürlük alanını daraltmak, terörün hedefi olan toplumsal korku oluşturmaya zemin hazırlayarak bir devleti istemediği bir şeye zorlamanın gerçekleşmesi ile sonuçlanmaktadır. Kimi zaman terörle mücadele amacıyla her yolun mubah olduğu gerekçesiyle hukuk dışı yollara da başvurulabileceği gündeme gelmektedir. Amaçlarla araçlar arasındaki ilişki ahlaki bir sorun olmasına rağmen, hukuk düzeni, iç hukuklar olduğu gibi uluslararası hukuk da, hangi durumda ne tür önlemlerin alınacağını, hangi şartlarda hangi hakların ve ne ölçüde kısıtlanabileceğini belirtme durumundadır. Bunun ötesinde alınan önlemler hukukun ihlali anlamına gelmektedir⁴⁵.

Bir kurallar bütünü olan hukuk, savaş gibi ulusun bütününe ve onun kurumlarının tehlike altında olduğu bir durumda bile birtakım kurallara uyulması gerektiği yönünde düzenlemeler yapmıştır. Silahlı çatışmalar hukuku kurallarının çoğunun teamül niteliğinde olduğu dikkate alınırsa konunun önemi daha iyi anlaşılır. Bu hukuk kurallarından bazıları, örneğin kölelik yasağı, *jus cogens* niteliktedir. İnsan hakları kurallarının ortak özelliği olan vazgeçilemezlik ve devredilemezlik, silahlı çatışmalar halinde uygulanabilecek kurallar için de geçerlidir. Silahlı çatışmanın olmadığı ya da olduğunun kabul edilmediği durumlarda ise insan haklarına ilişkin iç hukuktaki ve uluslararası hukuktaki hükümler bağlayıcıdır.

Özgürlükten güvenlik lehine vazgeçilebileceği görüşü birçok sorunu da beraberinde getirmektedir. Bunlar arasında demokratik toplum düzeniyle ilişkili olan hesap verebilirlik başta gelmektedir. Yetkiyi kullanan kişiler hukuksal açıdan sorumlu oldukları gibi siyasi açıdan da topluma karşı sorumludurlar. Ayrıca devletlerin uluslararası sorumluluğu da bulunmaktadır. Pinochet davasında görüldüğü gibi artık bazı suçlarla alakalı olarak, bunların başında insan hakları ihlalleri gelmektedir, uluslararası hukukta bulunan devlet başkanı dokunulmazlığı geçerli değildir. Özgürlükler kısıtlandığında toplum, bazen de yargı dahil devletin yetkili birimleri, denetim görevini yapamamaktadır. Denetimden yoksun kalan kişi ve kurumların faaliyetlerinin ise hangi noktaya ulaşabileceklerini tahmin etmek imkansızdır. Bu durum hukuk devleti ilkesi ile çelişmektedir⁴⁶.

⁴⁵ Ertan BEŞE: **a.g.e.**, 118-119.

⁴⁶ Emre ÖKTEM: **a.g.e.**, 246-249.

Devletin kullandığı hukuka uygun güçle meşru olmayan güç arasında ayrım yapan terörizm çalışmalarının önde gelen teorisyenlerinden Wilkinson kimin tarafından kullanıldığına bakılmaksızın gayri meşru gücü şiddet (violence) olarak tanımlamaktadır. Şu halde devletin hukuka aykırı olarak kullandığı güçle başkalarının, örneğin teröristlerin, kullandığı güç arasında özünde fark bulunmamaktadır. Terörizmin hedefi toplumun özgürlüklerden vazgeçirilmesi suretiyle yönetimin otoriter yapılmasıdır. Böylece toplum devlete olan güvenini yitirecek ve ona karşı olacaktır. Bu durumda teröristler eylem yapmaya devam edeceklerdir. Sonuçta toplumsal desteğini yitiren devletin teröre karşı alacağı daha ileri düzeydeki tepkisel ve büyük boyuttaki önlemler, toplumun ondan daha da fazla uzaklaşmasına neden olacaktır. Bu açıdan yaklaşıldığında etkin bir terörle mücadele stratejisinin amacı demokratik toplum ve hukukun üstünlüğünün korunması olmalıdır. AİHM terörle ilgili bir kararında bunu şöyle ifade etmiştir⁴⁷: “*Mahkeme ... bunun sözleşmecî devletin kendi yetki alanı içindeki kişileri gizli izlemeye tabi tutmasında sınırsız takdiri yetkisi olduğu anlamına gelmeyeceğini vurgular. Mahkeme, böyle bir yasanın onu savunma adına demokrasiyi zedeleme hatta ortadan kaldırma tehlikesini içerdiğinin bilincinde olarak, sözleşmecî devletlerin, casusluk ve terörizmle mücadele adına uygun gördükleri her türlü önlemi alamayacaklarını teyit eder*”.

Demokratik devletin terörle karşılaştığında yapması gereken, özgürlükleri ortadan kaldırmak değil, durumun gerektirdiği ölçüde özgürlüklerden kısıtlanabilecek olanları gerekirse kısıtlayarak, etkin önlemler alarak ülkede bulunanların özgürlüklerini kullanabilecekleri uygun ortamı oluşturmaktır. Devletin yükümlülüğü sadece hakları ihlal ettiğinde değil, onların kullanılmasına imkan tanınmayacak koşulları ortadan kaldırmadığı halde de söz konusudur. Bu bağlamda Kılıç kararında belirtilmektedir ki: “*Mahkeme... (AİHS'nin 2. maddesinin ilk cümlesinin) sadece devlete kasdi ve hukuk dışı öldürmeden kaçınma değil aynı zamanda yetkisi içindeki kişilerin yaşamlarını güvence altına almak için gereken önlemleri alma sorumluluğu yükler. Bu, kişinin yaşama hakkını güvenceye almak için kişiye karşı işlenen suçlardan caydırmak amacıyla, önlemek, bastırmak ve bu hükümlerin ihlallerini cezalandırmak ile desteklenmiş bir şekilde, etkin ceza hukuku hükümlerinin uygulamaya konması devletin temel görevini içerir. Bu, arınca uygun durumlarda başka bireylerin suç eylemleri nedeniyle yaşamları risk altında olan kişi ve kişileri korumak için önleyici operasyonel tedbirlerin alınması ile ilgili yetkili birimlerin pozitif yükümlülüğünü de kapsar*”. Görüldüğü üzere devletin pozitif bir yükümlülüğü vardır ve bu insan

⁴⁷ İbrahim KAYA: a.g.e., 196-197.

haklarını ihlalden kaçınmayı olduğu gibi insan haklarının ihlalini önleyerek bu hakların kullanılmasının gerçekleştirilmesinin sağlanmasını da içerir⁴⁸.

İnsan hakları konularında bir tarafta devlet bulunurken diğer tarafta birey bulunmakta ve geleneksel olarak bu haklar devlete karşı ileri sürülmektedir. Bununla beraber terörle mücadele bağlamında insan hakları konuları, üzerinde tartışılması gereken ve üzerinde görüş birliği bulunmayan pek çok noktayı gündeme getirmektedir. Kuşkusuz terör, insan haklarının kullanılmasına çok önemli bir tehdit oluşturmaktadır. Bu haklar arasında yaşama hakkı başta gelmektedir. Paust, terörizmin zorunlu olarak insan hakları konularını ilgilendirdiğini ve özel şahıslar veya resmi elit tarafından devlet namına işlense bile bunun uluslararası hukuk tarafından yasaklanarak suç kabul edildiğini ifade etmiştir. Ne var ki geleneksel olarak gerçek kişilerin ve kamu tüzel kişilerinin dışındaki tüzel kişilerle kişi gruplarının eylemlerinden değil sadece devletin organlarının işlem ve eylemlerinden insan hakları ihlali doğabileceği kabul edilmekte ve bu bağlamda sadece devlet sorumlu tutulabilmektedir. Ülke olarak insan hakları ihlalleri ile uyuşturucu kaçakçılığı ya da terörizm gibi “uluslararası suçlar” birbirlerinden bağımsızdırlar. İnsan hakları ihlalleri devletin sorumluluğunu gündeme getirirken diğer kategorideki suçlar bireysel ceza sorumluluğu ile ilgilidir. Dolayısı ile devlet dışı birimlerin insan hakkı ihlalinde bulunamayacağı ve dolayısıyla bundan sorumlu tutulamayacakları kabul edilmektedir⁴⁹.

Diğer yandan içinde yaşanılan dünyada devletlerden çok güçlü ve etkili diğer kurum, kuruluş ve oluşumlar bulunmaktadır. Bunların insan haklarının kullanılmasına verebilecekleri zarar belki de birçok devletin vereceği zarardan çok ciddi boyuttadır. Bu bağlamda devlet dışı birimler için de insan haklarına ilişkin sorumluluk konseptinin geliştirilmesi çok önemli gözükmektedir. İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'nin 29. maddesi bireyin topluma karşı görevlerinden bahsetmekte ve AİHS'nin 10. maddesi Sözleşme'deki hakların başkalarının haklarını yok edecek şekilde kullanılma hakkını hiç kimseye tanımadığını ifade etmektedir. Böylece devlet dışı birimlerin sorumluluğu anılmaktadır. Nitekim, terörizmle ilgili olabilecek bir konu olan uluslararası olmayan silahlı çatışmalarla ilgili olarak Birleşmiş Milletlerin yetkili organlarının savaştan tüm taraflara ve özellikle de muhalif gruplara yönelik olarak insan hakları ve insancıl hukuka uyma yönünde çağrıda bulunduğu çok sayıda örnek vardır. Yargıç Meron devlete atfedilebilecek terör eylemlerinin halihazırda insan haklarını ihlal ettiklerini savunmaktadır. Bu görüşün doğal uzantısı devlete atfedilemeyecek terör eylemlerinin insan hakkı ihlaline yol açmayacağı olsa da,

⁴⁸ Ertan BEŞE: **a.g.e.**, 126.

⁴⁹ Emre ÖKTEM: **a.g.e.**, 250-251.

örneğin Rehin Alma Olaylarına Karşı Uluslararası Sözleşme'nin 1. maddesiyle ve IV No'lu Cenevre Konvansiyonu'nun 34. maddesinde yasaklanan rehin alma eyleminde olduğu gibi, hakkın niteliğine bağlı olarak uluslararası terörle mücadele anlaşmalarında ve insancıl hukuk enstrümanlarında hüküm bulunması halinde bu hakların ihlali devlet dışı aktörlerce de gerçekleştirilebilmektedir. İnsan haklarının amacının insan onuruna uygun bir yaşam sağlamak olduğu düşünüldüğünde bu haklara yöneltilen tehdidin nereden geldiğine bakılmaksızın bu hakların korunmasının esas olduğu sonucuna varılabilir. Nitekim uluslararası hukuk da bu yönde bir eğilim göstermektedir⁵⁰.

Sonuç

Çalışmanın genel bir değerlendirmesini yaptığımızda varabileceğimiz ilk sonuç, terörizmin siyasi ve sosyo-psikolojik niteliği gereği, genel geçer bir terörizm tanımı oluşturma çabalarının başarısızlığa mahkum görünmesidir. Böyle bir tanıma uluslararası düzlemde ulaşılsa bile, bunun devletlerin iç düzeninde tam olarak uygulamaya geçirilebileceği şüphelidir. Devletler, karşılıklarına çıkan yeni siyasi olaylar karşısında, o günkü menfaatlerine göre vaziyet almayı tercih ederler ve gelecekteki olaylar bakımından kendilerine bir manevra sahası bırakmak isterler. Terörizmi kesin hatlarla tanımlamak, gelecekte kimi devletlerin terörist gruplara destek verme girişimlerini güçleştirecek veya imkansız kılacaktır.

Diğer yandan, yukarıda değinildiği gibi, terör suçluları, ilgili devlete iade edilmek ya da onları elinde tutan devletçe yargılanmak durumundadırlar. Bu bakımdan, suçluların iadesi rejiminin istisnasını oluşturan “siyasi suçlu” kapsamına girmezler, yani bir bakıma istisnanın istisnasını oluştururlar. Bu açıdan da devletler, ileride kendilerinden iadeleri talep edilecek suçluların konumuna ve siyasi yakınlıklarına göre hareket etme imkanını saklı tutmak istemekte ve suçluların iadesi sözleşmelerine bu amaçlı çekinceler koymaktadırlar. Ancak, bütün bu başarısızlıklara rağmen, terörizm tanımı üzerinde yürütülen tartışmalar, uluslararası hukukun gelişmesine hizmet etmekte ve insanlığın üzerine çöken bu kabusla yürütülen hukuki mücadeleye ivme kazandırmaktadır.

Çalışmada varılan ikinci bir sonuç ise, özellikle 11 Eylül saldırılarından sonra, terörizme karşı meşru müdafaa hakkına başvurulabileceğinin ve bu hakka başvurulmasında coğrafya kısıtlamasının olmayacağına ortaya çıkmış olmasıdır. Nitekim BM Güvenlik Konseyi'nin aldığı 1368 sayılı kararın yorumuyla terörist

⁵⁰ Zafer CİRHİNLİOĞLU: “Eşitsizlikler, Kalkınma Sorunları ve Terör”, C.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi, C. 27, S. 2, (Aralık 2003), 170-171.

saldırılarından ciddi şekilde mağdur olmuş devletlerin teröristleri barındıran, destekleyen veya onlara tolerans gösteren başka devlet ülkelerine karşı silahlı kuvvet kullanmalarını “meşru müdafaa” hakkına dayandırabileceklerinin uluslararası hukuk alanında genel kabul gören bir olgu haline gelmesi de bu gerçekliği ortaya koymaktadır.

Çalışmayla varılan üçüncü sonuç ise terörizm ile insan haklarının korunması arasındaki dengenin giderek birinci olgu lehinde (terörizm) eşitsiz bir hal aldığı, bunun ise terörizmin beslediği koşulları beslediğidir. Terörün toplumun genelinde endişe uyandırması sonucu, terörle daha etkin olarak mücadele edebilmek amacıyla özgürlükler alanının daraltılmasının kaçınılmaz olduğu, güvenlik mi özgürlük mü sorusuyla karşılaşan toplumların güvenliği tercih edecekleri görüşleri ile terörle mücadelede sıkça karşılaşılmaktadır. Bu tür görüşleri destekleyerek özgürlük alanını daraltmak, terörün hedefi olan toplumsal korku oluşturmaya zemin hazırlayarak bir devleti istemediği bir şeye zorlamanın gerçekleşmesi ile sonuçlanmaktadır. Kimi zaman terörle mücadele amacıyla her yolun mubah olduğu gerekçesiyle hukuk dışı yollara da başvurulabileceği gündeme gelmektedir. Amaçlarla araçlar arasındaki ilişki ahlaki bir sorun olmasına rağmen, hukuk düzeni, iç hukuklar olduğu gibi uluslararası hukuk da, hangi durumda ne tür önlemlerin alınacağını, hangi şartlarda hangi hakların ve ne ölçüde kısıtlanabileceğini belirtme durumundadır. Bunun ötesinde alınan önlemler hukukun ihlali anlamına gelmektedir.

Çalışma çerçevesinde varılan dördüncü bir sonuç ise, terör suçlarının yargılanması konusunda devletler arasında çoğu zaman sorunlar çıktığı, terörizm konusunda yapılan sözleşmelerde öngörülen ya yargıla ya da iade et kurulanın tam anlamıyla uygulanmadığıdır. Terörizmle mücadelenin ortaya çıkardığı yeni ve girift ilişkiler çerçevesinde, terör suçlarının bir uluslararası yargı merciinin yetkisine alınması artık kaçınılmaz bir gerçeklik haline gelmiştir. Günümüzde, bazı yazarlarca, Uluslararası Ceza Mahkemesi bu görev için uygun bir organ niteliğinde görünmesine rağmen hem bu Mahkeme'nin statüsünde terör suçlarının yer almaması hem de hegemon güç ABD'nin bu organın yetkilerini fazla bularak, diğer devletleri de Mahkeme'nin Statüsü'nü aşındıracak anlaşmalara teşvik etmesi nedeniyle, Mahkeme'nin böyle bir görevi bugün ve yakın bir gelecekte icra edebilmesi mümkün görülmemektedir.

KAYNAKÇA

BAL, İhsan. “Terör nedir? Neden Terörist Olunur?”, **Terörizm: Terör, Terörizm, ve Küresel Terörle Mücadelede Ulusal ve Bölgesel Deneyimler**, (der.) İhsan BAL, Ankara: USAK Yayınları, 2006, 7-24.

BAŞEREN, Sertaç Hami. “Terörizmin Ulaştığı Boyutlar, Bu Durumun Türkiye’nin Güvenliğine Etkileri ve Alınabilecek Tedbirler (Sempozyum Bildirisi), **Türkiye’nin Çevresinde Meydana Gelen Gelişmelerin Türkiye’nin Güvenlik Politikasına Etkileri Sempozyumu (9-10 Mart 2006)** içinde, Genelkurmay Başkanlığı Harp Akademileri Komutanlığı, İstanbul: Harp Akademileri Basımevi, 2006, 8-19.

BEŞE, Ertan. **Terörizm, Avrupa Birliği ve İnsan Hakları**, Ankara: Seçkin Yayınları, 2002.

Birleşmiş Milletler: **Birleşmiş Milletler Antlaşması ve Uluslararası Adalet Divanı Statüsü**, Ankara: BM Enformasyon Merkezi, 2006.

CİRHİNLİOĞLU, Zafer. “Eşitsizlikler, Kalkınma Sorunları ve Terör”, **C.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi**, C. 27, S. 2, (Aralık 2003), 159-173.

ÇINAR, Bekir. **Devlet Güvenliği, İstihbarat ve Terör**, Ankara: Sam Yayınları, 1997.

ÇİTLİOĞLU, Ercan. **Gri Tehdit Terörizm**. Ankara: Ümit Yayıncılık, 2006.

DOĞAN, Meryem. “11 Eylül Saldırılarının 5. Yıl Dönümünü Nilgün Gürcan İle Tartıştık”, (Nilgün Gürcan ile yapılmış röportaj), <http://www.usakgundem.com/makale.php?id=254>, (12 Şubat 2007), (erişim tarihi: 02.05.2007).

GÜN, Ö. Rengin. “Uluslararası Terörizm: Dünya Savaşının Yeni Boyutu”, **Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, C. 2, S. 4, (2000), 79-93.

GÜZEL, Cemal. “Korkunun Korkusu: Terörizm”, **Silinen Yüzler Karşısında Terör** içinde, (der.) Cemal GÜZEL. Ankara: Ayraç Yayınevi, 2002, 7-19.

KAYA, İbrahim. **Terörle Mücadele ve Uluslararası Hukuk**, Ankara: USAK Yayınları, 2005.

LAQUEUR, Walter. “Terörizmin Yorumlanması”, (çev.) İbrahim YILDIZ, **Silinen Yüzler Karşısında Terör** içinde, (der.) Cemal GÜZEL, Ankara: Ayraç Yayınevi, 2002, 95-141.

ÖKTEM, Emre. “Uluslararası Hukukta Terörizm: Tanım Sorunu ve Milli Bağımsızlık Hareketleri”, <http://www.iticu.edu.tr/kutuphane/dergi/d5/M00068.pdf>, (erişim tarihi: 23.04.2007).

ÖKTEM, Emre. **Terörizm, İnsancıl Hukuk ve İnsan Hakları**. İstanbul: Derin Yayınları, 2007.

ÖRGÜN, Faruk. **Küresel Terör**. İstanbul: Okumuş Adam Yayınları, 2001.

ÖZCAN, Mehmet ve Serkan BALCI. “Avrupa Birliği ve Terörizmle Mücadele”, **Terörizm: Terör, Terörizm, ve Küresel Terörle Mücadelede Ulusal ve Bölgesel Deneyimler**, (der.) İhsan BAL, Ankara: USAK Yayınları, 2006, 197-256.

ÖZCAN, Mehmet. “Siber Terörizm ve Ulusal Güvenliğe Tehdit Boyutu”, <http://www.turkishweek.ly.net/turkce/makale.php?id=87>, (erişim tarihi: 23.04.2007).

PAZARCI, Hüseyin. **Uluslararası Hukuk**, Ankara: Turhan Kitabevi Yayınları, 2005.

TAŞDEMİR, Fatma. **Uluslararası Terörizme Karşı Devletlerin Kuvvete Başvurma Yetkisi**. Ankara: USAK Yayınları, 2006.

Türkiye Barolar Birliği. **Türkiye ve Terörizm**. Ankara: Türkiye Barolar Birliği Yayınları, 2006.

YILMAZ, Sait. **21. Yüzyılda Güvenlik ve İstihbarat**. İstanbul: Alfa Yayınları, 2006.